

TRADUCERI

IMMANUEL KANT

ÎNCERCARE DE A INTRODUCE ÎN FILOSOFIE CONCEPTUL DE MĂRIMI NEGATIVE (II)*

4. Să luăm încă un exemplu din știința naturii. În natură există multe privațiuni rezultând din conflictul a două cauze care acționează, dintre care una suprimă prin opoziție reală consecvența celorlalte. Este însă adesea dificil de a ști dacă aceasta nu este, poate, decât negarea lipsei; căci lipsește o cauză pozitivă sau, mai bine, consecvența opoziției forțelor adevărate, așa cum repaosului îi este atribuită fie absența forței motrice, fie conflictul celor două forțe motrice care se opun una alteia. Se ridică, de exemplu, o întrebare, anume: dacă frigul nu este el însuși decât o negație a căldurii; numai că e ușor de văzut că el este la fel de posibil în sine, fără principiu pozitiv. Se înțelege de asemenea ușor că el ar putea proveni de la o rațiune pozitivă, ceea ce se poate accepta și pentru opinia despre originea căldurii. Nu se cunoaște frig absolut în natură, și dacă se vorbește de el, aceasta nu se înțelege decât într-o modalitate comparativă. Experiența și principiile rațiunii concordă, și gândul celebrului *Van Musschenbrock*¹ confirmă faptul că încălzirea nu constă în zguduirea internă, ci în trecerea reală a focului elementar dintr-o materie în alta, cu toate că această trecere poate probabil să fie însoțită de o zguduire internă în același timp în care excitarea acestei zguduiri face să iasă din corpuri focul elementar. Prin urmare, dacă focul elementar este în echilibru între corpurile dintr-un anumit spațiu, atunci, unele în raport cu altele, aceste corpuri nu sunt nici reci, nici calde. Dacă acest echilibru este distrus, materia în care trece focul elementar este rece în raport cu corpul care astfel este privat de aceasta; dimpotrivă, acesta este numit cald în raport la cel în care căldura trece în acea materie. În această schimbare, starea unuia se numește încălzire, iar starea celuilalt se numește răcire, până ce totul își regăsește echilibrul.

Acum nu e nimic mai firesc de gândit decât că forțele de atracție ale materiei mișcă acest fluid subtil și elastic, și umplând masa corpurilor până ce acesta este peste tot în echilibru, dacă spațiile în raportul atracțiilor care acționează aici sunt ca

* Immanuel Kant, *Versuch den Begriff der negativen Größen in die Weltweisheit einzuführen*, in: KANTS-WERKE, Akademie-Textausgabe, II: *Vorkritische Schriften*, II (1757–1777), Berlin, 1968, p. 184–204. Prima parte (p. 167–194) a apărut în nr. 1, 2017 al „Revistei de filosofie”.

¹ Pierre von Musschenbrock (1692–1761), fizician olandez, profesor la Universitatea din Leyda, a descoperit fenomenul comoției electrice, cunoscut sub numele de experiența de la Leyda (nota trad.).

atare umplute. Este evident aici că o materie, care în atingere o răcește pe alta, sustrage printr-o veritabilă forță (de atracție) focul elementar cu care era umplută masa celui alt corp, și că răcirea acelu corp poate să fie numită *căldură negativă*, deoarece negația, care rezultă de aici în corpul mai cald, este o privație. Dar introducerea acestei denumiri nu ar servi aici la nimic și nu ar vrea să fie mai bună decât un joc de cuvinte. Intenția mea privește numai ceea ce urmează de aici.

Este de mult timp cunoscut faptul că corpurile magnetice au două extremități opuse una alteia, care se numesc poli, dintre care una respinge polul de același nume către polul opus și o atrage pe acesta din urmă. Profesorul *Aepinus*² a arătat, într-un tratat despre asemănarea forței electrice cu forța magnetică, că corpurile electrizate într-un anumit mod arată deodată doi poli, dintre care el numește pe unul *pozitiv*, iar pe altul *negativ*, și dintre care unul atrage ceea ce altul respinge. Acest fenomen este observat cel mai clar dacă, destul de aproape de un corp electric este adus un tub, dar astfel încât el să nu atragă nici o scânteie. Afirm dar că în fenomenele de căldură sau de răcire, adică în oricare transformări ale caldului sau recelui, mai cu seamă cele brusce, care se produc într-un mediu continuu sau în lungimea corpurilor întinse sunt de întâlnit totdeauna doi poli de căldură, dintre care unul este pozitiv, iar celălalt negativ, adică de un grad mai mic de căldură, adică rece. Se știe că în interiorul diferitelor caverne frigul crește pe măsură ce afară soarele încălzește aerul și pământul; *Matthias Bel*³, care descrie munții Carpați, menționează că este o obișnuință a țăranilor din Transilvania ca să răcească băuturile îngropându-le în pământ și aprinzând deasupra un foc imens. Se pare că în acest timp fața superioară a stratului pământului nu ar putea să devină pozitiv caldă fără să devină negativă în ceea ce se produce la o mai mare adâncime. *Boerhaave*⁴ relatează că la o anumită distanță focul forței poate să producă răcire. Aceeași opoziție pare să domine în atmosferă la suprafața pământului, cu deosebire în schimbările subite. *Jacobi*⁵ relatează undeva în „Hamburger-Magazin” că prin frigurile aspre care afectează adeseori zone imense, se descoperă pe o lungă întindere a pământului zone unde climatul este temperat. La fel *Aepinus*, în tubul despre care am vorbit, găsea că pozițiile electricității pozitive și negative variază de la polul pozitiv al unei extremități până la polul negativ al celeilalte. Se pare că într-o

² Franz Ulrich *Aepinus* (1724–1802), profesor de fizică la Petersburg, cunoscut prin a sa *Sermo „Academicus de similitudine”* (1758) și prin lucrarea „Tentamen theoriae electricitatis et magnetismi”, considerată printre cele mai importante în istoria electricității (nota trad.).

³ *Matthias Bel* (1684–1749), teolog și istoric maghiar, a scris o istorie și o geografie a Ungariei: „Motitia Hungariae nova historico-geographica” (1735–1742) (nota trad.).

⁴ Herman *Boerhaave* (1668–1738), medic și chimist olandez, a scris: «De Mercurio experimenta» (1733–1736) (nota trad.).

⁵ Johann Friedrich *Jacobi* (1712–1791) (filosof și scriitor, adversar a „filosofiei intelectului”, consideră că „adevărata filosofie” se bazează pe sentiment și credință, idee dezvoltată într-o „filosofie a credinței” (nota trad.).

anumită regiune a aerului încălzirea nu poate începe fără să ocazioneze în același timp acțiunea unui pol negativ, adică frigul; astfel că intensificându-se brusc într-un loc, frigul servește la creșterea căldurii în alt loc; la fel cum, dacă se răcește brusc în apă partea ardentă a unei tije de metal, la cealaltă extremitate crește căldura*. Ca urmare, diferența polilor căldurii încetează de îndată ce comunicarea sau privarea a avut timpul necesar răspândirii uniforme prin întreaga materie; așa cum și tubul profesorului *Aepinus* nu indică decât o singură specie de electricitate de îndată ce a atras scânteile. Poate că nici marele frig al stratosferei nu trebuie atribuit numai lipsei de mijloace de încălzire, ci unei cauze pozitive, anume faptul că, în vederea încălzirii, conform masei, devine negativ, pe măsură ce aerul inferior și solul este pozitiv. În general, forța magnetică, electricitatea și căldura se petrec printr-o materie intermediară unică. Împreună toate pot să fie provocate prin frecare, și presupun că deosebirea polilor și opoziția activității pozitive și negative pot să fie observate tot așa de bine în fenomenele căldurii. Planul înclinat al lui Galilei, pendulul lui Huygens, tubul cu mercur al lui Torricelli, pompa pneumatică a lui Otto Guericke, și prisma de sticlă a lui Newton, ne-au dezvăluit mari mistere ale naturii. Activitatea pozitivă și negativă a materiilor, îndeosebi a electricității, ascund, după toate aparențele, aspecte importante, și eu sper că o posteritate mai norocoasă va cunoaște legile generale a tot ceea ce nouă ne apare încă pentru un moment într-o conexare confuză.

* Îmi pare că încercările de a se asigura polii opuși ai căldurii ar fi mai ușor de realizat la înălțime. Într-un tub orizontal alb de fier de lungimea unui picior, ale cărui două extremități ar fi recurbate de câteva picioare; dacă, după ce a fost umplut cu esență de vin, s-ar încălzi la una dintre extremități, în timp ce la cealaltă s-ar plasa termometrul, această opoziție negativă nu ar întârzia să se manifeste și să-mi confirme previziunile: s-ar mai putea, pentru a observa efectul produs pe una dintre extremități prin încălzirea celeilalte, să ne servim de un recipient cu apă sărată, pe una dintre părțile căruia am arunca gheață pisată. Cu această ocazie aș face încă o ultimă observație, care aș dori să fie utilizată și care cu adevărat va arunca destulă lumină asupra explicației caldului și recei artificial în disoluția anumitor amestecuri de materie. Sunt convins, în ce mă privește, că diferențierea acestor fenomene conduce la a ști dacă după melanjul integral, fluidele amestecate iau volume mai mari sau mai mici decât cele pe care le aveau considerate laolaltă înainte de amestec. În primul caz cred că termometrul va indica căldura, iar în cel de al doilea frigul. Căci dacă din acest amestec rezultă un «mediu» mai dens, atunci nu numai materia atractivă atrage mai mult la sine elementul focului învecinat, ceea ce ea nu făcea mai înainte într-un spațiu egal, ci se poate și prezuma că puterea de atracție va fi mai mare decât cea după proporția de densitate; din contră, forța de expansiune a eterului condensat, ca și a aerului, va crește, odată cu densitatea, căci, urmându-l pe Newton, atracțiile care au loc în vecinătatea corpurilor sunt mult mai numeroase decât cele care se produc la mari distanțe. În felul acesta, amestecul, dacă are mai mare densitate decât aveau împreună înainte de amestec cele două lucruri învecinate, exprimă, în raport cu corpurile învecinate excedentul de atracție față de focul elementar, și termometrul va indica recele. Totul însă se va petrece invers, dacă amestecul dă un mediu mai dens. Căci întrucât lasă să treacă o cantitate de foc elementar, atrage astfel materiile învecinate și indică fenomenul căldurii. Rezultatul încercării nu corespunde totdeauna prezumțiilor. Dacă încercarea nui trebuie însă să fie numai o chestiune de aproximare, atunci trebuie să fie ocazionată prin prezumție.

A TREIA SECȚIUNE,
CONȚINE CĂTEVA CONSIDERAȚII CARE POT SĂ NE PREGĂTEASCĂ ÎN VEDEREA
APLICĂRII CONCEPTULUI INTENȚIONAT LA OBIECTE ALE FILOSOFIEI

Ceea ce eu am expus până aici sunt numai primele considerații pe care le fac asupra unui obiect de o importanță și de o dificultate extremă. Dacă de la exemplele citate mai sus, care sunt suficient de inteligibile pentru a ne ridica la propoziții generale, atunci avem destule motive să fim îngrijorați de faptul că nu se poate să nu ne așteptăm, pe o cale nebătătorită, la poticniri de care ne vom da seama poate numai în cele ce urmează. Eu nu ofer, deci, ceea ce am spus până acum asupra acestui subiect decât pentru o încercare cât se poate de imperfectă, deși aștept, totuși, de la atenția care mi se va putea acorda, unele foloase. Sunt pe deplin conștient că o asemenea mărturisire constituie o foarte rea introducere pentru aceia cărora le solicit aprobarea și care, pentru a se lăsa antrenați în direcția în care ar vrea să o ia, reclamă un ton dogmatic și hazardat. Dar fără să am cea mai mică părere de rău după pierderea unui asentiment de acest gen, consider că este conform unei cunoașteri, pe cât de spinoasă pe atât de metafizică de a-mi supune reflecțiile mai întâi examenului public, chiar și sub forma unei încercări nesigure; căci publicarea de îndată, cu tot aparatul unei pretinse solidități și al unei perfecte convingeri, ar avea ca efect îndepărtarea oricărei posibilități de îmbunătățire și face iremediabile neajunsurile care se pot întâlni în acesta.

1. Oricine înțelege ușor, de ce nu este pus ceva, căci pentru aceasta lipsește rațiunea pozitivă a existenței sale; dar cum ceea ce există încetează de a fi, aceasta nu este așa de ușor de înțeles. De exemplu, reprezentarea Soarelui, produsă de forța imaginației mele, este prezentă în acest moment în sufletul meu. În clipa următoare însă, eu încetez să mă gândesc la acest obiect. Această reprezentare, care era a mea, încetează de a mai fi în mine, și starea cea mai apropiată de cea precedentă este zero (negația). Dacă m-aș mulțumi să declar, în maniera unei explicații că gândul ar fi încetat să fie pentru că eu în clipa următoare am încetat de a-l produce, răspunsul nu s-ar deosebi nicicum de chestionare; căci aici este vorba chiar de a ști cum o acțiune, care se petrece efectiv, poate să fie întreruptă, adică poate să înceteze de a fi.

Așadar, eu pot să spun: *orice trecere (Vergehen) este o naștere negativă*, căci dacă se distruge ceva pozitiv, care există la fel de bine ca și producerea sa, atunci când el nu există, necesită la fel de bine un temei veritabil real. Rațiunea pentru aceasta este conținută în ceea ce precede. Fie pus a ; atunci numai $a - a = 0$; altfel spus: a nu poate să fie suprimat întrucât o cauză reală, egală dar opusă, este legată la cauza lui a . Natura corporală oferă înainte de toate multe exemple de acest fel. O mișcare nu încetează niciodată, în întregime sau numai parțial, fără ca o forță motrice, care este echivalentă aceleia care ar fi putut produce mișcarea pierdută, nu

îi este opusă. La fel și experiența internă a suprimării reprezentărilor și apetitului, născute în mod veritabil prin activitatea sufletului, se acordă în mod perfect cu ceea ce precede. Se simte aceasta în sine însuși foarte limpede că, pentru a face să dispară și să se distrugă un gând plin de amărăciune, este necesară o activitate veritabilă, și adesea considerabilă. Cine vrea să procedeze în mod serios, nu va apăra decât cu multă reținere o reprezentare care excită la râs. Fiecare abstracție nu este nimic altceva decât depășirea anumitor reprezentări clare care au fost astfel dispuse încât ceea ce rămâne să fie reprezentat cu atât mai clar. Dar fiecare știe cât de multă activitate necesită aceasta, și astfel *abstracția* se poate numi o *atenție negativă*, adică o veritabilă faptă (*Tun*) și o acțiune, opuse celei prin care s-a clarificat reprezentarea, și care, combinându-se cu ea produce zero, sau lipsa de reprezentare clară. Căci dacă ea ar fi numai o negare sau o lipsă, ar fi nevoie de o forță cu atât mai puțin necesară cu cât nu este necesară o forță pentru că eu ignor ceva în cazul în care nu am niciodată un temei de a-l cunoaște.

Aceeași necesitate a unui principiu pozitiv pentru suprimarea unui accident intern al sufletului se manifestă în considerațiile repurtate asupra pasiunilor; pentru acestea se pot utiliza exemplele citate mai sus. Doar se întâmplă că noi nu observăm în noi în mod distinct această activitate opusă, de care nu suntem conștienți; astfel că nu avem nicio rațiune suficientă de a o pune la îndoială. Mă gândesc, de exemplu, la tigrul. Acest gând se pierde pentru a face loc celui de șacal. Firește, nu se poate sesiza în sine, în mișcarea reprezentărilor, niciun efort particular al sufletului care a tins să șteargă una dintre aceste reprezentări. Dar ce activitate admirabilă nu este ascunsă în profunzimea spiritului nostru, pe care noi nu o remarcăm în exercițiul ei, pentru că operațiile sunt foarte multe, iar fiecare dintre ele nu e reprezentată decât foarte confuz. Semnele doveditoare în acest sens sunt cunoscute de fiecare; și să nu luăm, ca exemplu dintre acestea, numai acțiunile uimitoare care se produce neobservat în noi, atunci când *citim*. S-ar putea consulta, între alte lucrări asupra acestui subiect, *Logica* lui Reimarus⁶. Se poate astfel aprecia prin aceasta că jocul reprezentărilor, și în genere al tuturor activităților sufletului nostru, în măsura în care consecințele încetează, după ce au existat realmente, presupune acțiuni opuse, dintre care una este negativă celeilalte, ca urmare a unor anumite principii, pe care le-am examinat mai sus, cu toate că experiența interioară nu poate să ne încunoștiințeze despre aceasta.

Dacă se îndreaptă atenția asupra rațiunilor (*Gründe*) pe care se sprijină regula introdusă aici, devine de îndată clar că, în ce privește *depășirea* (*Aufhebung*) a ceva care există, nu poate fi nicio diferență între accidentele naturilor spirituale și

⁶ Hermann Samuel Reimarus (1694–1768), filosof și psiholog, adept mai independent al școlii wolffiene și reprezentant al deismului și al „religiei naturale”, critic al „religiei revelate”. El se situează totodată printre întemeietorii psihologiei animale moderne, cadru în care a criticat concepția despre animale ca simple automate. Lucrare generală (avută în vedere aici): *Vernunftlehre* (1756) (nota trad.).

consecințele forțelor care acționează în lumea corporală, adică: ele nu pot niciodată să fie depășite altfel decât prin veritabila forță motrice opusă a unui *alt corp*; și un accident intern, un gând al sufletului, nu poate înceta să existe fără o forță veritabilă activă chiar a *aceluiiași* subiect care gândește. Deosebirea privește aici numai diferitele legi cărora le sunt subordonate aceste două specii de ființă, căci starea materiei nu poate fi modificată decât prin cauze exterioare, iar cea a unui spirit printr-o cauză *interioară*; necesitatea opoziției reale rămâne astfel totdeauna aceeași în cele două domenii.

Remarc însă că acesta ar fi un concept înșelător, dacă ne-am imagina că am fi înțeles depășirea consecințelor pozitive ale activității sufletului nostru, numindu-le *omisiuni*. Este tot atât de remarcabil ca, pe măsură ce aprofundăm judecățile noastre cele mai comune și mai obișnuite, descoperim asemenea iluzii încât ne mulțumim cu cuvintele, fără să înțelegem ceva despre lucruri. Faptul că acum eu nu am un gând sigur, înseamnă, dacă el nu era existent nici mai înainte, că este suficient de inteligibil: dacă eu spun: „Încetez de a mă gândi la acesta”, căci acest cuvânt înseamnă atunci lipsa consecinței. Dar răspunsul precedent nu are nicio valoare, dacă e vorba de a cunoaște de ce nu mai este în mine gândul care puțin mai înainte era încă. Căci această neființă este acum o privație, și omisiunea are acum un cu totul alt sens*, anume: depășirea unei activități care mai înainte era. Aceasta este însă chestiunea pe care mi-o pun și la care nu renunț așa ușor printr-un cuvânt. Este nevoie de o mare circumspecție în aplicarea regulii date la diversele cazuri ale naturii, înainte ca, prin eroare, să nu iau drept pozitiv ceva negativ, care survine ușor. Sensul propoziției, pe care eu am introdus-o aici privește nașterea (*Entstehen*) și petrecerea (*Vergehen*) a ceva pozitiv. De exemplu, extincția unei flăcări, întrucât s-a epuizat materia combustibilă, nu este o naștere negativă, adică ea nu se bazează pe o forță motrice verosimilă, care să fie opusă celei prin care a luat naștere această flăcără. Căci continuarea unei flăcări nu este durata unei mișcări deja existente, ci generarea continuă de noi mișcări a altor emanații combustibile**. Ca urmare, stingerea flăcării nu este suprimarea unei mișcări reale, ci lipsa unor noi mișcări și a mai multor disocieri, deoarece lipsește cauza pentru aceasta, anume: continuarea alimentării focului cu materii combustibile, care nu trebuie deci să fie privită ca suprimarea unui lucru existent, ci ca lipsa rațiunii unei poziții posibile (a degajării sau reacției chimice a combustibilului). Nu am scris aceasta decât pentru a da prilej la o reflecție mai aprofundată; cei neexperimentați ar fi îndreptățiți, firește, la mai multă clarificare.

2. Propozițiile pe care mă gândesc să le prezint în acest paragraf, îmi par a fi de o importanță extremă. Întâi de toate însă trebuie să dau conceptului general de

* Acest sens nu convine el însuși niciodată cuvântului ca atare.

** Orice corp ale cărui părți devin subit vapor și exercită în consecință repulsie, care este opusă coeziunii, aruncă din sine foc și arde, deoarece focul elementar, care era mai înainte în stare de compresie, se eliberează și se propagă.

mărimi negative o precizare pe care mai sus am lăsat-o la o parte cu precauție, de teama de a nu extinde sau supralicita atenția. Până aici am examinat numai fundamentele opoziției reale, în măsura în care ele impun *cu adevărat* determinări, dintre care una este negativă celeilalte, în unul și același obiect; în exemplul forțelor motrice ale unuia și aceluiași corp, urmând direcțiile exact opuse între ele, principiile suprimă realmente din două laturi consecințele lor, adică mișcărilor. Această *opozitie* aş vrea să o numesc *opozitie reală* (*oppositio actualis*). Numesc pe drept în mod diferit acele predicate care revin chiar lucrurilor distincte, și dintre care unul este negativul celuilalt, dar nu distruge imediat consecința altuia, astfel încât fiecare dintre ele este în așa fel alcătuit că ar putea să suprimă fie consecința celuilalt, fie cel puțin ceva ce este exact determinat ca și această consecință. Această opoziție se poate numi *posibilă* (*oppositio potentialis*). Ambele sunt reale, adică distincte de opoziția logică; ambele sunt constant în uz în matematică, și ambele necesită să fie în mod egal în filosofie. Când două corpuri sunt puse în mișcare unul împotriva altuia și cu forțe egale, pe una și aceeași linie, aceste forțe, întrucât se comunică celor două corpuri în momentul șocului, pot să fie numite una negativă celeilalte, și ca atare în primul sens, prin opoziție reală. Când două corpuri se deplasează în sens contrar pe aceeași linie dreaptă, astfel încât se îndepărtează unul de celălalt cu forțe egale, una din aceste forțe este negativă celeilalte; dar cum în acest caz ele nu se comunică prin forțele lor, ele nu sunt opuse decât potențial, căci dacă ele s-ar ciocni după ce au fost mișcate una contra celeilalte, fiecare dintre ele ar distruge forța care închide pe cealaltă. Astfel că eu le voi înțelege, ca urmare a tuturor principiilor opoziției reale în lume, și nu numai a celor ce corespund forțelor motrice. Dar pentru a da și un exemplu despre celelalte, s-ar putea spune că plăcerea pe care o încearcă un om, și o neplăcere, pe care o are un altul, sunt în opoziție potențială, ca și când una ar trebui să suprimă realmente consecința celeilalte, întrucât în acest conflict real una neantizează adesea ceea ce celălalt a creat după plăcerea sa. Întrucât eu examinez în acest moment într-o manieră cu totul generală cele două feluri de principii, care sunt realmente opuse, nu îmi propun astfel să clarific de fiecare dată aceste concepte prin exemple luate *in Concreto*. Căci deși este clar și inteligibil, tot ce aparține mișcărilor, rămân totuși complexe și confuze în noi principiile reale ne-mecanice pentru a face comprehensibile raporturile acestora cu consecințele lor în opoziție sau în acord. Mă voi mulțumi așadar să expun în sensul lor general propozițiile următoare.

Prima propoziție este aceasta: *În toate schimbările naturale ce survin în lume, suma pozitivului nu este nici mărită, nici diminuată atâta timp cât ea este evaluată prin faptul că i se adaugă poziții asemănătoare (nu poziții opuse) și nu sunt sustrate unele din altele pozițiile realmente opuse.*

Orice schimbare constă fie în punerea unui pozitiv, care nu exista, fie în suprimarea unui pozitiv care există. Firește, schimbare este în măsura în care temeiul ei, ca și consecința ei aparțin lumii. De aceea în primul caz (punerea a ceva

ce nu exista) schimbarea este o naștere (*ein Entstehen*). Starea lumii înaintea acestei schimbări, în raport cu această punere, este egală zero = 0, și prin această naștere, consecința reală este = A. Aduug însă că, dacă A ia naștere, -A trebuie să ia naștere în mod egal într-o schimbare naturală a lumii, adică nu poate exista nici un principiu natural al unei consecințe reale care să nu fie în același timp principiu al unei alte consecințe, care este negativa lui*. Căci fiind dat faptul că consecința nimicului (*Nichts*) este = 0, în măsura în care principiul este pus, suma punerii nu conține nimic în plus în consecință decât ceea ce era conținut în starea lumii în măsura în care ea conținea principiul pentru aceasta. Dar această stare a punerii, care se află în consecință, închide zero-ul; altfel spus, starea precedentă nu închide punerea care trebuie să fie găsită în consecință, și, ca urmare, schimbarea care rezultă de aici, în întregul lumii, după consecințele sale reale sau potențiale, nu poate decât să fie egală cu zero. Cum, dintr-o parte consecința este pozitivă și = A, dar cum întreaga stare a universului trebuie totuși să fie zero = 0, precum mai înainte în raport cu schimbarea A, acest lucru este imposibil, în afara cazului în care trebuie luat împreună A - A; rezultă că nu ar surveni niciodată în mod natural în lume o schimbare pozitivă, a cărei consecință nu constă în întregime într-o opoziție reală sau potențială, care se suspendă. Dar această sumă dă zero = 0, și cum înaintea schimbării ea era în mod egal = 0, prin aceasta ea n-a fost nici crescută nici diminuată.

În cel de al doilea caz, întrucât schimbarea constă în suprimarea a ceva pozitiv, consecința este = 0. După precedentul paragraf, starea de ansamblu a principiului nu era pur și simplu = A, ci A - A = 0. Prin urmare, urmând metoda de evaluare, pe care o presupun aici, nu a existat în lume nici adăugare nici diminuare a poziției.

Încerc să clarific această propoziție, care mie îmi pare foarte importantă. În schimbările lumii corporale ea este solid stabilită ca o regulă mecanică deja demult demonstrată. Ea este exprimată astfel: *Quantitas motus, summando vires corporum in easdem partes et subtrahendo eas quae vergunt in contrarias, per mutuum illorum actionem (conflictum, pressionem, attractionem) non mutatur*. Dar dacă în mecanica pură nu se poate deriva nemișlocit această regulă din principiul metafizic, din care noi am dedus propoziția universală, atunci justetea ei se bazează în fapt pe acest principiu. Căci legea inerției, care constituie fundamentul în proba obișnuită, își trage adevărul din temeiul de dovedire menționat, așa cum aș putea ușor să o arăt, dacă ar trebui să fiu mai cuprinzător.

Explicarea regulii de care ne ocupăm, în cazurile de schimbări care nu sunt mecanice, acelea, de exemplu, care survin în sufletul nostru sau care depind în

* Astfel de exemplu, în presarea unui corp asupra unui altul, are loc în același timp producerea unei noi mișcări și suprimarea unei mișcări asemănătoare, care exista mai înainte; așa cum nimeni dintr-o barcă nu poate împinge un alt corp flotând, într-o anumită direcție, fără să fie împins el însuși în direcția opusă.

genere de el, este, după natura sa, dificilă; așa cum în genere aceste efecte, ca și principiile lor, nu pot să fie expuse decât de o manieră mai puțin inteligibilă și în mod intuitiv, altfel decât cele ale lumii corporale. Voi încerca totuși, atât cât îmi va fi cu putință, să arunc o lumină asupra acestei chestiuni.

Aversiunea, adică consecința unei neplăceri pozitive, este la fel de pozitivă ca și dorința (consecvența unei plăceri). Cea dintâi este o consecință a unei neplăceri, după cum aceasta este consecința pozitivă a unei plăceri. Numai întrucât noi încercăm totodată și pentru același obiect plăcere și neplăcere, plăcerea și aversiunea față de aceasta este într-o opoziție reală. Dar cum același principiu este simultan sursă a plăcerii într-un obiect, și a unei neplăceri în *altul*, principiile dorinței sunt totodată principii ale aversiunii; și acesta este principiul unei dorințe și totodată principiul a ceva care se află într-o opoziție reală cu acesta, cu toate că această opoziție este numai potențială. Așa cum, dacă noi considerăm mișcările corpurilor care, în aceeași linie dreaptă se îndepărtează unul de altul, urmând o direcție opusă, cu toate că unul dintre cele două nu tinde să distrugă mișcarea celuilalt, atunci una dintre aceste mișcări ne apare ca negativă celeilalte, pentru că ele sunt opuse una alteia în mod potențial. În felul acesta, un mai mare grad al dorinței este însoțit de un mai mare grad de aversiune, care îi este lui potențial, și această aversiune rămâne potențială atâta timp cât circumstanțele nu se află în opoziție reală cu dorința; așa cum, chiar prin această cauză, principiul dorinței a produs în suflet un principiu pozitiv al unui același grad de neplăcere, în măsura în care circumstanțele exterioare ar defavoriza și contraria această dorință*. Vom vedea îndată că în ființa perfectă lucrurile nu stau așa, și că principiul plăcerii sale suverane exclude orice posibilitate de neplăcere.

În operațiile intelectului aflăm că ideile devin obscure pe măsura clarificării unei anumite idei, așa încât pozitivul, care devine real într-o astfel de schimbare, este legat cu o opoziție reală și pozitivă, căreia, dacă i se adaugă totul după metoda de evaluare menționată, nu mărește, nici nu micșorează prin schimbare gradul pozitivului.

A doua propoziție este următoarea: toate principiile reale ale Universului, dacă se subsumează cele cu care se acordă, și se sustrag cele care sunt opuse între ele, dau un rezultat care este egal zero. Luat în sine, întregul lumii nu este *Nimic* (*Nichts*), în afară de faptul că el este ceva prin voința unui altul. Considerată în ea însăși, suma întregii realități existente, întrucât ea este fundată în lume, este egal zero = 0. Pozitivitatea întregii realități posibile în raportul ei cu Voința divină, nu antrenează disoluția ființei unei lumi. Dar rezultă în mod necesar, plecând de la această Ființă, că existența a ceea ce este fundat în lume este în sine și prin sine egal cu zero. Astfel, suma a ceea ce există în lume este pozitivă în raportul ei cu

* Stoicicianul înțelept trebuie să neantizeze toate înclinațiile de acest gen, care conțin în același timp sentimentul unei mai mari plăceri sensibile; căci cu el survin în același timp principii ale unei mai mari insatisfacții și indispoziții care, urmând jocul incert al mersului lumii, poate să anuleze întreaga valoare a celei dintâi.

acel principiu, care îi este exterior, dar egală cu zero în raport cu principiul real interior. Din imposibilitatea, în primul raport, a unei opoziții a principiului real al lumii la Voința divină, nu există din acest punct de vedere nici o destrucție, și suma este pozitivă. Dar din rezultatul, echivalat cu zero în al doilea raport, urmează că principiile pozitive trebuie să se afle într-o opoziție în care, considerate și însumate, dau zero.

ADNOTAȚIE LA PARAGRAFUL AL DOILEA

Am expus aceste două propoziții în intenția de a invita cititorul să mediteze asupra acestui obiect. Mărturisesc că pentru mine ele nu sunt sesizate cu destulă claritate, nici cu destulă evidență până în rațiunile lor. Sunt convins totuși că încercările incomplete, problematic expuse în planul cunoașterii abstracte, pot să fie profitabile dezvoltării unei filosofii superioare: căci se întâmplă adesea că un altul găsește adesea mai ușor cheia unei probleme foarte obscure decât acela care îi furnizează prilejul, și ale cărui eforturi n-au reușit să depășească. Conținutul acestor propoziții îmi pare că este în sine demn de a se putea bucura de o exactă examinare, prin care să i se sesizeze sensul, ceea ce nu este așa de ușor, într-un astfel de gen de cunoaștere.

Vreau însă să mă strădui să previn câteva confuzii. Nu m-ar înțelege câtuși de puțin, cel care și-ar închipui că prin cea dintâi propoziție eu aș fi vrut să spun că în genere suma realității nu este nici mărită nici diminuată prin schimbările survenite în lume. Nu ține de gândul meu faptul că regula mecanică citată în exemplu permite să concepem exact contrariul. Căci șocul corpurilor produce când o creștere, când o diminuare a sumei mișcărilor considerate în ele însele. Singur rezultatul, estimat după modalitatea, expusă în cele precedente, este cel care rămâne același. De fapt, opozițiile nu sunt adesea decât potențiale, acolo unde forțele motrice nu se anulează realmente unele pe altele, și unde are loc astfel o sporire. Trebuie numai, după estimările normal adoptate, ca aceste forțe să fie sustrate unele din altele.

De asemenea, la aplicarea acestei propoziții la obiectele nemecanice trebuie să luăm în seamă schimbările. O asemenea neînțelegere ar putea surveni însă dacă ne-am închipui că după aceeași propoziție perfecțiunea lumii nu ar putea fi oprită. Căci această propoziție nu neagă posibilitatea unei creșteri naturale a realității în genere. Pe lângă aceasta, în acest conflict al principiilor reale opuse constă perfecțiunea lumii în genere, la fel cum partea sa materială datorează conflictului forțelor regularitatea cursului ei. În fine, este oricând o mare neînțelegere, dacă se identifică suma realității cu grandoarea perfecțiunii. Am văzut mai sus că, la fel de bine ca și plăcerea, neplăcerea este pozitivă, dar cine ar putea-o numi perfecțiune?

3. Am observat deja că este greu de recunoscut uneori, dacă anumite negări ale naturii sunt simple lipsuri datorate absenței unui principiu, sau privațiilor

rezultate din opoziția reală a două principii pozitive. Pentru aceasta aflăm deseori exemple în lumea materială. Părțile coerente ale fiecărui corp se împing unele contra altora cu veritabile forțe (*de atracție*), iar urmarea acestor eforturi ar însemna reducerea volumului, dacă tot la fel de veritabile activități nu le-ar rezista în același grad prin repulsia elementelor, care au ca efect principiul impenetrabilității. Repaos există aici, dar nu pentru că lipsesc forțe motrice, ci pentru că ele acționează unele împotriva altora. Greutățile rămân la fel la ambele extremități, chiar dacă sunt aduse la levier după legile echilibrului. Aplicarea acestui concept se poate extinde mult dincolo de limitele lumii materiale. Nici nu este necesar ca atunci când credem că sunt în mod spiritual inactive, ca suma cauzelor reale ale gândirii și dorinței să fie mai mică decât în starea în care, în câteva grade, această activitate se relevă conștiinței. Cereți omului celui mai instruit, în momentul în care el este inactiv și liniștit, să vă povestească ceva, și să lase să auzim ceva despre gândurile sale! El nu știe nimic, și îl găsim în această stare gol, fără reflecții determinate sau aprecieri. Dar dați-i numai o ocazie să audă propriile voastre judecăți, furnizați-i un pretext! Atunci știința sa se va manifesta într-o serie de activități, în așa fel dirijate că ele fac posibilă, și vouă, și lui conștiința acestor idei ale sale. Fără îndoială, s-ar fi putut deja descoperi în ea principiile reale ale acestor idei, dar, cum consecința în vederea conștiinței era zero, trebuia, cu atât mai mult, să-i fi fost puși la distanță. Astfel, arma de foc, pe care iscusința (*Kunst*) umană a inventat-o pentru a distruge, rămâne liniștită în arsenalul unui prinț în așteptarea unui viitor război, până când o scânteie perfidă o atinge, și în fulgerul ei pustiește toate locurile din jur. Resorturile, în mod continuu gata a se declanșa, erau reținute în ea printr-o putere de atracție și în așteptarea de a se elibera la prima scânteie. Există ceva măreț, și, după părerea mea, deplin just în gândirea Dlui *Leibniz*: Sufletul cuprinde, cu puterea sa de reprezentare, întregul Univers, dar numai o infinit de mică parte a acestor reprezentări este clară. În fapt, toate genurile de concepte trebuie să se sprijine pe activitatea internă a spiritului nostru, ca pe principiul lor. Anumite obiecte exterioare pot conține condiția sub care ele se prezintă într-un fel sau altul, dar nu și forța care realmente le produce. Facultatea de a gândi a sufletului trebuie în modul ei natural, să conțină toate principiile reale ale tuturor gândurilor sale, iar fenomenele de cunoaștere care apar și dispar, trebuie să fie atribuite, după toate aparențele, numai acordului sau opoziției întregii acestei activități. Aceste judecăți pot fi considerate ca niște explicitări (*Erläuterungen*) ale *primei* propoziții din numărul precedent.

În chestiuni de morală, zero nu este de considerat totdeauna ca o negare a lipsei, iar o consecință pozitivă de mai mare grandoare ca probă a unei mai intense activități, depuse în vederea acestei consecințe. Insuflați unui om zece grade dintr-o pasiune care, într-un anumit caz, se opune regulilor datoriei, de exemplu, avariția! Faceți-l să-și forțeze de douăsprezece grade dragostea de aproapele lui; ca urmare, el va fi binefăcător și întrajutător cu două grade. Imaginați-vă un alt om, avar de trei grade, și capabil de șapte grade de a acționa după principiile îndatoririi!

Acțiunea lui față de altul va fi cu patru grade mai mare decât ar fi vrut el să fie util altuia. Este însă incontestabil că, în măsura în care pasiunea presupusă ar putea fi considerată ca naturală și involuntară, valoarea morală a acțiunii celui dintâi este superioară celei a celui de al doilea; deși, dacă s-ar vrea o estimare după forța *vie*, se va stabili care consecință a celor două grade este mai mică decât cea de patru grade. Este așadar omenește imposibil de a judeca sigur gradul intențiilor morale ale altuia după acțiunile sale; are dreptul de a face, și acesta și acela care vede mai profund ceea ce îi este cel mai intim în inimă.

4. Dacă cineva încearcă să aplice aceste concepte la cunoașterea fragilă pe care o au oamenii despre Divinitatea infinită, ce dificultăți nu vor asalta atunci cele mai mari eforturi ale noastre? Cum noi nu putem scoate decât din noi înșine fundamentele pentru aceste concepte, ne este neclar în cele mai multe cazuri, dacă ar trebui să transpunem această idee în mod direct, sau prin intermediul unei anumite analogii, la acest obiect inconcevabil. Simonides⁷ rămâne pentru totdeauna un înțelept, care, după multiple șovăieli și întâzieri, a dat prințului său răspunsul: Cu cât mai mult reflectez asupra lui Dumnezeu, cu atât mai puțin pot să-l întrezăresc, îmi scapă. Nu așa sună limbajul plebeului instruit. El nu știe, nu înțelege nimic, dar vorbește despre toate, și ceea ce spune, despre aceasta se prevalează el. În Ființa supremă nu pot avea loc nici un fel de principii ale privării sau ale unei opoziții reale. Căci întrucât în ea și prin ea este dat totul, atunci atotstăpânirea în existența ei proprie a tuturor determinărilor face imposibilă orice distrugere internă. De aceea sentimentul de neplăcere nu este un predicat care să convină Divinității. Omul nu dorește niciodată un obiect fără să deteste efectiv opusul său, adică nu numai vizatul voinței sale și nu numai opusul contradictoriu al dorinței, ci și opusul său real (aversiunea) este o consecință a unei neplăceri pozitive. Dorința unui stăpân de bine de a educa elevul său are ca opus pozitiv orice rezultat neconform cu această dorință, și care devine prin urmare o sursă a neplăcerii. Raporturile obiectelor la Voința divină sunt de o natură cu totul diferită. În Dumnezeu nici un lucru exterior nu este ca atare un principiu de plăcere sau neplăcere; căci el nu depinde nici în cea mai mică măsură de un altul, și această plăcere pură nu o are ființa fericită prin ea însăși, căci binele există în afara ei, ci, dimpotrivă, acest bine există pentru că eterna reprezentare a posibilității sale și plăcerea legată de aceasta constituie principiul dorinței împlinite. Dacă se consideră la acest stadiu reprezentarea concretă a naturii dorinței oricărei ființe create, se adevărește că voința necreatului are cu aceasta puțină asemănare; ceea ce pentru celelalte determinări nu este ceva neașteptat; ceea ce înseamnă că trebuie să fie o deosebire de calitate, dacă se compară lucrurile care nu sunt nimic prin ele însele și cele unice, prin care totul există.

⁷ Simonide de Céos (556–467 î.Chr.), poet grec (nota trad.).

REMARCĂ GENERALĂ

Cum numărul filosofilor „profunzi”, cum se consideră ei înșiși, crește în fiecare zi, și cum ei pătrund atât de profund în toate lucrurile, astfel că lor nu le mai rămâne nimic ascuns, care să nu se poată explica și înțelege, eu presupun deja că conceptul de mărime negativă și conceptul de opoziție reală, căruia i-am asigurat un fundament la începutul acestui studiu, lor le va părea fragil, iar conceptul de mărimi negative, care a fost construit pe acestea, nu suficient de fundamentat. Eu, cel care nu fac nici un secret din slăbiciunea vederilor mele, după care sesizez cel mai puțin ceea ce toți ceilalți cred a fi înțeles cu ușurință, mă flatez prin incapacitatea mea de a considera că am dreptate în privința faptului că aceste mari spirite, în înalta lor înțelepciune, ar putea umple lacunele, pe care în viziunea mea deficitară a trebuit să le las în afară.

Înțeleg foarte bine cum o consecință este pusă într-un principiu după regula identității, pentru că am găsit-o conținută aici prin analiza conceptelor. Astfel, necesitatea este un principiu al imutabilității, ansamblarea un principiu al divizibilității, infinitatea – un principiu al omnipotenței etc., și pot să apreciez clar această legătură a principiului și a consecinței, întrucât aceasta din urmă este realmente identică cu o parte a conceptului de principiu și, întrucât ea este deja cuprinsă în el, este pusă și aceasta după regula acordului. Cum însă ceva ar decurge din altceva, dar nu după regula identității, aceasta e ceva pe care eu nu aș putea să mi-l fac clar. Numesc prima specie a unui principiu, principiu logic, pentru că regula identității permite să considerăm ca logic raportul său la consecință; dar principiu de a doua specie, îl numesc principiu real, deoarece, deși această legătură aparține conceptelor mele adevărate, dar natura acesteia nu se lasă judecată în nici un fel.

În ce privește acest principiu real și raportul lui cu consecința, chestiunea mea se prezintă în această formă simplă; cum ar trebui să înțeleg eu, *că, întrucât ceva există, există și altceva?* O consecință logică este ca atare pusă numai întrucât ea este identică principiului. Omul poate să greșească; temeiul acestei posibilități se află în finitudinea naturii sale; că dacă eu descopăr prin analiză conceptul unui spirit finit, atunci văd că posibilitatea erorii se află în acesta, adică, ea este tot una cu ceea ce este conținut în conceptul de spirit finit. Numai Voința divină conține principiu real al existenței lumii. Voința divină este ceva; lume care există este *cu totul altceva*. Și totuși, una este pusă prin cealaltă. Starea în care eu aud numele *Stagiritului*, este ceva, prin care este pus altceva, anume gândul meu despre un filosof. Un corp A este în mișcare, un altul B, situat pe aceeași linie, este în repaos. Mișcarea lui A este ceva, cea a lui B este altceva, și totuși, prin unul este pus celălalt. Analizați acum, atât cât vă va plăcea, conceptul de Voință divină, și nu veți întâlni aici niciodată o lume existentă, ca și cum prin aceasta ar fi conținută aici ca pusă de dragul identității; și este la fel în celelalte cazuri. Nu mă mai plâng de cuvinte precum cauză și efect, forță și acțiune. Căci atunci când consider ceva drept o cauză a altceva sau că îi atribui conceptul unei forțe, am conceput deja în el

raportul principiului real la consecință, și atunci este ușor de întrezărit poziția consecvenței după regula identității. De exemplu, prin Voința atotputernică a lui Dumnezeu se poate înțelege foarte clar existența lumii. Numai că aici puterea semnifică acel ceva în Dumnezeu prin care sunt pure alte lucruri. Dar acest cuvânt desemnează deja raportul unui principiu real la consecință, pe care eu aș încerca să mi-o explic de îndată. În mod incidental am remarcat că împărțirea Dlui *Crusius*⁸ între principiul *ideal* și cel *real* este în întregime deosebită de a mea. Căci al său principiu ideal este efectiv identic principiului cunoașterii, și de aici este ușor de întrezărit, că, din moment ce eu consider ceva ca pe un principiu, pot să desprind de aici consecința. De aceea, după propozițiile sale, vântul de seară este un principiu real al norilor de ploaie și totodată un principiu ideal, pentru că, pornind de aici, eu îmi permit să le recunosc dinainte. După conceptele noastre însă, principiul real nu este niciodată un principiu logic, și ploaia nu este pusă de vânt în virtutea regulii identității. Deosebirea introdusă de noi mai sus între *opозиția logică* și *opозиția reală* este paralelă cu cea pe care o recunoaștem acum între *principiul logic* și *principiul real*.

Principiul contradicției îmi permite să sesizez clar pe primul, și să concep cum, punând infinitatea lui Dumnezeu prin aceasta eu suprim predicatul mortalității, care o contrazice pe cea dintâi. Dar cum prin mișcarea unui corp se distruge mișcarea altui corp, fără ca acesta din urmă să fie în contradicție cu cel dintâi, aceasta este o cu totul altă chestiune. Dacă presupun impenetrabilitatea, care se află în opoziție reală cu a unei alte forțe, care caută să pătrundă în spațiul ocupat de un corp, eu pot deja să înțeleg destrucția mișcărilor; dar atunci am redus o opoziție reală la o alta. Să încercăm dar acum a explica în general și de a face inteligibilă opoziția reală: *cum, prin faptul că ceva există, un altceva este el însuși distrus?* Și dacă acum se poate spune ceva mai mult decât am spus mai înainte, adică de a ști că aceasta nu se petrece prin principiul contradicției. Am meditat asupra naturii cunoașterii noastre în vederea judecăților noastre despre principii și consecințe, și voi expune pe larg rezultatul acestor considerații. În fine, raportul unui principiu real la altceva care prin aceasta a fost pus sau distrus, nu se poate exprima nicicum printr-o judecată, ci numai printr-un concept, care, prin analiză, se poate aduce la un concept mai simplu, de principii reale, astfel încât în cele din urmă, toată cunoașterea noastră despre acest raport să se sfârșească în concepte simple și inanalizabile de principii reale, al căror raport la consecință nu se mai poate face nicicum clar. Până atunci, așteptăm că aceia al căror spirit îndrăzneț nu cunoaște nici un fel de bariere, să utilizeze metodele filosofiei lor atât de departe, pe cât ele vor putea să avanseze în cercetarea unei astfel de probleme.

Traducere de Alexandru Boboc

⁸ Christian August *Crusius* (1715–1775), filosof german, opus școlii leibnizo-wolffiene, a respins teoria armoniei prestabilite și a susținut teza că nu toate efectele decurg ca necesitate din cauze date, a relevat totodată limitele aplicării metodei matematice la obiectele reale (nota trad.)